

Kompjuteri i etika u sajber doba
Pol Dž. Ford; Hester D. Mika (ur.)

Bez obzira na virtuelnost "kompjuterskog sveta", taj svet je postao "realnost" savremenog čoveka. Iako ga ne možemo dodirnuti, pomirisati, okusiti, ona dva čula koja preostaju – vid i sluh – izgleda da su dovoljna da (pro)živimo u sajbersvetu. Teško je i zamisliti šta bi se dogodilo sa savremenim svetom kada bi kompjuteri usled nekog strašnog kvara prestali da rade, i kada bi se pokidali sistemi mreža koji su zahvaljujući kompjuterskim tehnologijama izatkani širom planete. Izvesno je da bi to bila zastrašujuća zamisao, jer kompjuterske tehnologije ne samo da su postale nasušna potreba savremenog čoveka u najrazličitijim domenima života, već ga u velikoj meri oblikuju, utičući na stvaranje jedne nove paradigme življenja. Ipak, kompjuterske tehnologije ne egzistiraju (još uvek?) nezavisno od njihovog tvorca – čoveka – i predstavljaju veoma moćno sredstvo za najrazličitije upotrebe, ali i zloupotrebe. Zbog prirode svojih mogućnosti, koje sve više počinju da izazivaju pitanja moralnih vrednosti, korišćenje ovih tehnologija postalo je predmet ozbiljnih etičkih razmišljanja i rasprava.

Knjiga Kompjuteri i etika u sajber doba – kao deo edicije Primenjena etika, u izdanju Službenog glasnika, koju su uredili P. Dž. Ford i M. D. Hester, a na srpski preveli Miloš Milenković i Mašan Bogdanovski – pokazuje koliko su problemi vezano za etiku tehnologije i posebno za etiku kompjuterske tehnologije, složeni i višedimenzionalni.

Ova knjiga predstavlja hrestomatiju tekstova različitih autora, tako uređenih da omogućava da sajber svet sagledamo iz različitih uglova – društvenopolitičkog, vrednosnog, iz ugla njegovog uticaja na kvalitet života današnjeg čoveka i, na kraju, iz ugla anticipacije posledica upotrebe i zloupotrebe kompjutera po društvo i pojedinca. Dakle, u ovde prikupljenim tekstovima ne govori se samo o kompjuterima kao predmetima koje većina čitalaca ovog teksta verovatno poseduje, već i na čitav spektar društvenih, kulturnih i političkih okolnosti koje su nastale i nastaju zahvaljujući njihovoj upotrebi. Može se reći da najveća vrednost ove knjige ne leži samo u njenoj sveobuhvatnosti, već u njenoj sistematičnoj preglednosti. Ovaj kvalitet posebno je važan zbog toga što su urednici knjigu pre svega namenili profesorima i studentima za akademsku upotrebu, pri čemu je njihov glavni cilj bio da čitaoce upute u glavne teorijske probleme etičke i društvene prirode koje upotreba kompjuterskih tehnologija implicira.

Knjiga je podeljena na četiri celine, koje su dalje izdvojene na poglavlja koja sadrže niz priloga esejskog tipa iz oblasti filozofije, sociologije, psihologije, antropologije, informatike, novinarstva, političkih nauka i književnosti. Čitalac, pak, u ovoj knjizi neće naići na preglede u kojima su predstavljene neke osnovne teorije o normativnoj etici, jednostavno zato što već postoji nezane-

marljiv broj dobrih i konciznih pregleda ove vrste¹, pa je u knjizi zahvaljujući tome ostavljeno više prostora za konkretne rasprave vezane za kompjutere i tehnologiju. Prvi deo knjige, u tom smislu, ima funkciju uvoda u filozofiju tehnologije (Asimilacija mašine: Nove kulturne vrednosti (Luis mamford); Pogledi na tehnologiju (Jan Barbur); Izbor stavova o tehnologiji (priredio Melvin Krenenberg); Specifični problemi u vezi sa informacionom tehnologijom (Volter Manej)). U esejima priloženim u ovom poglavlju, ukazivanjem na čitav jedan svet vrednosti kakav upotreba kompjuterskih tehnologija implicira, na veoma jasan način su potkrepljene pretpostavke o vrednosnoj obogaćenosti savremene tehnologije. Upravo zbog takve prirode kompjuterskih ili informacionih tehnologija, autori u tekstovima iz prvog dela knjige sugerišu da je reč o posebnoj tehnološkoj oblasti koja nadilazi probleme opšte tehnologije, i zahteva otvaranje posebne etičke discipline (kojoj ova knjiga značajno doprinosi), usmerene posebno na svet sajber tehnologije i njenog međuodnosa sa savremenim čovekom i društvom. U drugom poglavlju prvog dela predstavljene su diskusije o vrednosnoj obogaćenosti kompjuterskih tehnologija, u kojoj se razmatraju i procenjuju i oni aspekti sistema vrednosti kompjuterskih tehnologija koji prevazilaze domen njene primene (Stvaranje kompjutera za narod (Majkl Dertozus); Kompjuteri i razum (Tiodor Rozak); Logika i intuicija (Majkl Hajm); Pričanje bajki (Alen Njuel). Dakle, čitav prvi deo knjige predstavlja vrlo koristan pregled nekih od ključnih i najvažnijih problema i teorijskih i normativnih polazišta kada je u pitanju bavljenje kompjuterskom tehnologijom ali i samom "kompjuterskom etikom", kao novom oblasti.

S bozirom da je sama knjiga nastala na krilima pretpostavke da su kompjuterske tehnologije vrednosno obogaćene, drugi deo knjige podeljen je u tri obimnija poglavlja u kojima se u veoma zanimljivim i inspirativnim, a ponekad i pomalo kontroverznim esejima, razmatraju različiti uticaji koje kompjuteri imaju na kvalitet života savremenog čoveka, na koji reverzibilno utiču i neke od novih vrednosti koje same kompjuterske tehnologije generišu. Iz tekstova koji sačinjavju ovaj deo knjige, čitalac se može upoznati sa različitim istraživanjima i (lokalnim i globalnim) perspektivama, koja se odnose na uticaj koji kompjuteri imaju na socijalne aspekte života, kao i na eventualne preformulacije dosadašnjih shvatanja zajednice, ali i na kompletnu percepciju pojedinaca o samima sebi, i svetu oko njih, kao i o njegovom odnosu prema svetu i prema drugima (Socijalne strategije i softver (Džon Dorbolo); Virtuelna zajednica (Hauard Rejngold); Da li je sajber prostor tek prosto tu? (Džon Peri Barlou); Doba pametnih mašina (Šošana Zuhof); Čipovi koji se implantiraju u mozak? Vreme je za debatu (G. K. Megui Ml. i Elen M. Megui); EPICAC

¹ Jedna takva knjiga prevedena je, takođe, u okviru edicije *Primenjena etika*, u izdanju Službenog glasnika: Debra Dž. Džonson. 2006. *Kompjuterska etika*. Beograd: Službeni glasnik.

(Krt Uonegut Ml.); Kompjuteri i kriza ljudskog identiteta (Rejmond Goci)). Ova celina knjige slobodno se može čitati u skladu sa afinitetima čitalaca, ne samo onih koji se bave etikom, već i onih zainteresovanih za razne druge oblasti društvenih i humanističkih nauka, jer se autori u priloženim esejima bave i nekim vrlo specifičnim temama kao što je uticaj koji upotreba kompjutera ima na telo (Kompjuteri i kriza ljudskog identiteta (Rejmond Goci), i uopšte na poimanje materijalnog i nematerijalnog, ali i na neka vrednosna pitanja od geopolitičkog i kulturnog značaja, posebno vezana za zemlje u razvoju, za koje je rezervisano čitavo peto poglavlje ovog dela knjige (Država, kompjuteri i razvoj Afrike: Informatička ne-revolucija (Brus Berman); Socijalne implikacije informacionih tehnologija: Pogled iz Latinske Amerike (Džudit Suc); Razvojno kuliranje: Protivrečnosti sajberrealnosti na Jamajci (Jerge Dirhton); O etičkoj dilemi kakvu izaziva transfer informacione tehnologije u zemlje u razvoju (Džu Baldeh).

U trećoj celini knjige, fokus je usmeren na specifičnije profesionalne, sociološke, filozofske izazove, kao i one koje upotreba i zloupotreba kompjuterskih tehnologija postavlja pred individualne korisnike (Da li se profesionalna etika tiče onih koji se bave kompjuterima? Dva modela razumevanja (Majkl P. Hodžiz); Profesionalni odnosi (Debra Dž. Džonson); Razvoj etičkih praksi s ciljem minimizovanja zloupotrebe kompjutera (Šalini Kezar i Sajmon Rodžerson). Ovaj deo knjige posebno je važan za one čitaoce zainteresovane za samu primenjenu etiku, odnosno za normativne etičke rasprave o kompjuterskoj tehnologiji, što se naročito odnosi na pravne aspekte njene upotrebe, tj. na pitanja formulacije prava i obaveza pri upotrebi informacionih tehnologija, koja često i prethode normativno-etičkim pitanjima. Posebno je interesantno sedmo poglavlje ovog dela knjige, u kome se razmatraju važna pitanja o odnosima moći, ličnim slobodama i privatnosti korisnika kompjuterskih tehnologija, ali i debatuje o ulozi državnih i drugih institucija pri kontroli protoka i razmene informacija (Sloboda, privatnost i kontrola u informatičkom dobu (Majl Ogden); Zapažanja na konferenciji Kompjuteri, sloboda i privatnost (Edvard Dž. Marki); Privatnost, poštovanje osoba i rizik (Dag Eldesem). Problemi piraterije, autorstva i vlasništva, kao i hakovanja, nezaobilazne su teme u oblasti kompjuterske etike koja se razmatra u ovoj celini knjige, pa su ovim pitanjima posvećeni osmo i deveto poglavlje (Moralnost softverske piraterije (V. R. Svinjard, H. Rine i A. Keng Kau); Da li treba da kopiram softver svog bližnjeg? (Helen Nisenbaum); Znači, hoćete da budete pirati? (editorijal Pirata); Hakovanje i virusi (Tom Forester i Peri Morison); Savest hakera (Mentor); Da li su hakerski upadi etični? (Judžin Spford); Intervju sa hakerom (Ričard Spinel); Računarski virus kao metafora (Rejmond Goci). Ipak, savet je čitaocima, što se odnosi i na tekstove u drugim delovima knjige, da pažljivo i sa kritičkom distancom čitaju odabrane tekstove, jer se u njima mogu pronaći stanovišta i argumenti koji često mogu biti u međusobnoj suprotnosti,

ali i u suprotnosti sa mnogim uvreženim predrasudama, što se posebno odnosi na pitanje piraterije, na primer. Naravno, izbor tekstova je ovde i izvršen po principu davanja što šireg spektra perspektiva na istu temu, što čitaocu ostavlja otvorena vrata za samostalna kritička promišljanja i domišljanja ponuđenih istraživanja i stanovišta.

Četvrta i poslednja celina knjige je posvećena istraživanjima novih i budućih mogućnosti razvoja kompjutera, kao i potencijalnih etičkih problema sa kojima bi trebalo da se suočimo pre nego što te mogućnosti zažive. U knjizi se pod tim novim, "naprednim" kompjuterskim tehnologijama, pre svega misli na veštačku inteligenciju (Baku: EPICAC XIV (Kurt Vonegat); Neki aspekti etike i istraživanja silikonskog mozga (Den Remeni i Brajan Vilijams); Pogrešno prikazivanje ljudske inteligencije (Hjubert Drajfus); O čemu mislimo kada razmišljamo o kompjuterima? Razmišljanje o životnosti tokom igranja kompjuterskih igrice (Šeri Tarkl), virtuelnu "realnost" (Posledice korišćenja virtuelnih okruženja: pregled trenutnog znanja (Džon Vilson); Virtuelno nebo nije virtuelna granica: Etika u virtuelnoj stvarnosti (Blej Vitbi); Postojanje i verovanje: etika virtuelne realnosti (The Lencet)) i Internet umrežavanje (Zapažanja o Internetu i informacionim tehnologijama (Albert Gor, Mlađi); Gubljenje naše duše u sajberspejsu (Mark Kelner i Daglas Grotui); Silovanje u sajberspejsu (Džulijan Dajbel); O prostoru, seksu i uhodanju (Pamela Gilbert)), od kojih svaka pokreće svojevrsna etička pitanja. Da li mašine mogu da budu autonomne u odnosu na čoveka, tj. da li mogu da misle i imaju svest, i dalje su aktuelna tehnička pitanja, ali i pre konkretnog odgovora na njih, ljudi su se još odavno pitali da li uopšte to treba dozvoliti. I nezavisno od toga koliko verujemo ili ne verujemo u mogućnost ostvarenja veštačke inteligencije, ova tema je toliko intrigantna za čoveka da je pored naučnih i filozofskih rasprava, postala veoma zastupljena u umetnosti i književnosti, i retko koga ostavlja ravnodušnim. Isto kao i u slučaju veštačke inteligencije, i u slučaju virtuelne "realnosti", kroz koju se sve više ljudi zabavlja, druži, komunicira, obrazuje i sl., pojavljuju se vrlo zamršene etičke dileme. U tekstovima iz ove poslednje celine ponuđene su iscrpne analize i predviđanja postojećih i potencijalnih koristi i šteta od virtuelne stvarnosti kao sastavnog dela života savremenog i nekog budućeg čoveka. Naravno, pitanja umrežavanja putem Interneta, na određeni način, obuhvataju sva prethodno postavljena i razmotrena pitanja u knjizi, i njima je, verovatno po toj logici, ostavljeno mesto na samom kraju knjige.

Sama upotreba kompjuterskih tehnologija i Interneta, proizvela je potpuno novi, drugačiji (sajber) svet ili (sajber) prostor, potpuno novo polje ljudske interakcije koje postavlja sve veće moralne i druge izazove pred njegove korisnike. Ovaj novi (nefizički) svet sada ima sopstvena pravila, kulturne norme, obrazovne centre, klubove i udruženja, ekonomiju, političke pokrete, sopstvene

teroriste i nove organizacije², i kao takav, predstavlja veoma plodno tle za antropološka proučavanja, zbog čega se polako razvijaju poddiscipline "antropologija sajber sveta" i "virtuelna etnografija". Knjiga *Komjuteri i etika u sajber doba* pruža veoma koristan i inspirativan materijal za antropološka razmatranja problematike uplitanja kompjuterskih tehnologija u život savremenog čoveka, posebno zato što su u knjizi na interesantan način obrađene kulturna i društvena dimenzija širenja i uticaja ovog fenomena (v. posebno drugi deo knjige: *Kompjuteri i kvalitet života*).

Pred čitaocem je, dakle, obuhvatna i, bez obzira na kompleksnost problematike, pregledna knjiga. Njeni potencijalni čitaoci, posebno studenti, imaju priliku da se upoznaju sa raznovrsnim temama i stanovištima po pitanju kompjuterskih tehnologija, ali ipak, u njoj je gotovo svako pitanje ostavljeno bez konačnog odgovora, zbog čega je ona istovremeno biva podsticajno sredstvo za razvijanje moći kritičkog čitanja, razmišljanja i rasuđivanja.

Ivana Gačanović

Adriana Zaharijević: *Postajanje (Zapadnom) ženom*

Pored toga što je knjiga *Postajanje ženom* prevashodno zamišljena kao studija o zasnivanju i istorijskom razvoju feminizma kao specifičnog društvenog pokreta, odnosno specifične kritike odnosa moći utemeljenih na androcentričnim predstavama o "prirodnim" i/ili "biološkim" rodnim razlikama ljudi, ona takođe predstavlja vrlo zanimljivu i dinamičnu studiju istorije onih čiji su glasovi, vekovima unazad, sistematično prekrojavani u amorfan i nejasan beli šum – istorije *obespravljenih, tlačenih i dehumanizovanih*. Pretresajući u prvom delu knjige prosvetiteljska, institucionalna, klasna i druga tumačenja "problema" siromaštva – koje nam autorka istorijski približava kroz prizmu rodne segregacije – odnosno, raspravljajući o filozofskim korenima apologetizacije ropstva (uz jednu relativno sažetu, ali više nego informativnu istoriju ropstva na Novom kontinentu), Zaharijevićeva na simboličan način prepliće rodnu kategoriju žene sa pojmom klase i rase. Onako kako je američki antropolog Delmos Dž. Džouns u svom tekstu *Towards a Native Anthropology* sugerisao da bi organicističke teorije društva, prema kojima delovi društvenog sistema neprestano teže harmoniji po ugledu na organe (zdravog) ljudskog tela, predstavljale čistu naučnu fantastiku za humanističku nauku postuliranu od strane, recimo, robova, tako i Zaharijevićeva nastoji da prikaže modernu soci-

² Maximilian Forte, *Another Revolution Missed: Anthropology of Cyberspace*, tekst dostupan na Internet adresi: <http://zeroanthropology.net/2007/10/15/another-revolution-missed-anthropology-of-cyberspace/>.